

PROCESUL DE SALVARE A UNEI CĂRȚI POPULARE OCULTE (DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA)

Radu Schuller¹
sradu84@yahoo.com

Keywords: *Gromovnic (Thunder Book), folk occult book (keraunomancy), specific degradations, restoration and conservation operations.*

Abstract: *This paper presents the steps of the restoration of a popular occult book, written in the Romanian Cyrillic alphabet: a Book of Thunders (Brontologion or Gromovnic), which is dated in the early 19th century. The restoration of the book and the conservation measures were decided in accordance with the existing rules and procedures. The progression of the restoration works, as well as of the research concerning the book is also reflected in its restoration file. The preliminary study concerning the historical and cultural importance and the condition report of this book is followed by the presentation of the results of the physical and chemical analysis, as well as of the details of the restoration works. The restoration techniques and materials to be used were chosen according to the nature of the specific degradations for old books and the particular case of this item.*

Semnificație istorică și culturală. În mediul românesc, spre deosebire de alte regiuni ale Europei, cărțile populare profane au pătruns mai târziu, ca urmare a condițiilor istorice particulare în care s-a dezvoltat civilizația românească². Dintre acestea, foarte răspândite erau lucrările oculte, fie magice, fie divinatorii³. Lucrările divinatorii pornesc de la ideea că orice schimbare care intervine în lume este corelată cu constelațiile și corpurile cerești și că, datorită acestei relații misterioase sau a celei dintre vise și lumea reală, viitorul poate fi prevestit⁴. Printre lucrările astrologice răspândite în societatea bizantină și în lumea sud-slavă și despre care N. Cartoian afirmă că ar fi fost cunoscute de către români încă din secolul al XVI-lea⁵, se numără și gromovnicele.

Un *Gromovnic* (din *Громовник*) sau un *Vrontologhion* (din *Βροντολόγιον*) ori, mai rar, *Fulgeralnic*, este o carte populară ocultă, de origine siro-egipteană, care cuprinde așa-zise preziceri, nu numai asupra sorții omului, ci și de natură meteorologică, gospodărească și chiar politică, formulate pe baza interpretării tunetelor și a fulgerelor în raport cu locul, zodia și chiar cu momentul zilei în care se produc ele⁶. Este vorba, așadar, nu de o simplă lucrare divinatorie astrologică, ci de una cu un caracter mai complex, keraunomantic. Lectura

¹ **Radu Schuller**, restaurator, Muzeul Național Brukenthal Sibiu.

² Ciobanu 1992, p. 239.

³ Călinescu 1982, p. 43.

⁴ Cartoian 1974, I, p. 217.

⁵ *Ibidem*, p. 220.

⁶ *Ibidem*, p. 224sq.; Ciobanu 1992, p. 258.

acestei lucrări, considerată "diavolească" de către Biserica Ortodoxă, este interzisă credincioșilor iar legiuirea civilă din secolul al XVII-lea, inspirată de nomocanoanele slavo-bizantine, a pedepsit-o de asemenea⁷. Cu toate acestea, numeroase cărți astrologice se găseau și în bibliotecile mănăstirești⁸ și au fost copiate și tipărite chiar de către călugări și preoți, astfel că în secolul al XIX-lea astfel de lucrări sunt publicate chiar de către Mitropolia Moldovei, la Iași, iar *Calendarul pe șapte planete*, tipărit aici în 1816 a constituit sursa de inspirație pentru diferite ediții publicate ulterior la București și Brașov⁹. Mai târziu, chiar și autoritățile comuniste au interzis tipărirea și difuzarea literaturii oculte, considerată ca „obscurantistă”, iar accesul la exemplarele păstrate în bibliotecile publice era permis etnografilor și cercetătorilor literaturii vechi doar cu aprobarea specială a conducerii bibliotecilor, a instituțiilor de cultură și învățământ superior sau a structurilor centrale și locale ale Consiliului Culturii și Educației Socialiste.

Pe teritoriul României, *Gromovnicul* a cunoscut o largă circulație începând cu secolul al XVIII-lea și a fost tipărit atât în mici ateliere private, cât și ecleziastice. Unul dintre cele mai vechi gromovnice românești cunoscute este cel cuprins în *Sbornicul slavo-român*, cea dintâi carte ieșită din tipografia instalată la Alba Iulia în 1639 de către mitropolitul ortodox Ghenadie, cu sprijin din Țara Românească și cu încuviințarea principelui reformat Gheorghe Rákóczi I (1630-1648), interesat într-o eventuală convertire a populației românești la credința sa¹⁰. Din 1703 până în prezent se cunosc mai multe versiuni ale acestei cărți populare oculte, traduse din slavonă sau din greacă, cea mai răspândită fiind *Gromovnicul al lui Iraclie împărat, carele au fost numărători de stéle*, atribuită împăratului bizantin Heraclius (610-641). A doua ediție a acestei lucrări a fost tipărită la București în 1795, iar o a treia ediție a apărut în 1817¹¹.

Din această perspectivă, restaurarea unui *Gromovnic* de la începutul secolului al XIX-lea reprezintă un demers cultural util, de recuperare a unei lucrări relativ rare în colecțiile de carte veche, reprezentativă pentru cultura populară a secolelor XVII-XX, în care creștinismul ortodox a suprapus o sensibilitate religioasă arhaică, de tradiție păgână.

Modul de lucru. Înaintea oricărei intervenții de restaurare asupra unei cărți, se întocmește dosarul de restaurare care cuprinde toate elementele caracteristice ale volumului, referitoare atât la blocul de file, cât și la legătura cărții. Aceste elemente sunt necesare în vederea relegării volumului în spiritul aspectului autentic al cărții. De asemenea, sunt consemnate detaliile stării de conservare și toate etapele intervențiilor efectuate pentru restaurarea cărții, susținute prin

⁷ Cartoian 1974, I, p. 219sq.

⁸ *Ibidem*, II, p. 25.

⁹ *Ibidem*, I, p. 220.

¹⁰ *Ibidem*, I, p. 225; Ciobanu 1992, p. 258.

¹¹ Cartoian 1974, I, p. 232.

documentația fotografică care se anexează dosarului. Dosarul de restaurare cuprinde și buletinul de analize efectuate asupra cărții, care aduce informații științifice utile pentru alegerea adecvată a metodelor și a materialelor folosite în restaurarea cărții. În final, dosarul de restaurare este un document care atestă corectitudinea intervenției de restaurare asupra cărții.

1. Analiza preliminară și întocmirea fișei de restaurare. Deoarece condițiile de mediu în care a fost păstrată cartea în decursul timpului nu pot fi stabilite cu exactitate, pentru siguranța restauratorului se recomandă ca înaintea oricărei intervenții cartea să fie dezinfectată. De aceea, prima etapă de lucru a constat în dezinfecția cărții în etuva cu vid, timp de 48 de ore, folosindu-se o soluție de timol în alcool.

Următoarea etapă de lucru a fost fotografierea detaliată a cărții înainte de începerea intervențiilor și întocmirea fișei de conservare. Au fost consemnate, pentru început, datele istorice disponibile și au fost menționate caracteristicile cărții (descrierea piesei) și evidențiate detaliile stării de conservare.

Pentru cartea care face obiectul acestui articol, descrierea piesei este următoarea:

Titlu: Gromovnic

Categorie: carte veche românească

Nr. inventar: 204791

Limba: română, scrisă cu alfabet chirilic

Tip lucrare: tipăritură

Deținător: Biblioteca Muzeului Național Brukenthal Sibiu

Dimensiuni carte: 16,8 X 11,1 cm

A urmat studiul preliminar al cărții, care a implicat observarea atentă și stabilirea cu rigurozitate a stării de conservare a acesteia, apoi realizarea unor analize fizico-chimice.

2. Starea de conservare a cărții. Cartea a fost tipărită pe o hârtie din pastă mecanică, cu textul pe o singură coloană, cu puține ornamentații. Textul tipografic, cu cerneală neagră, transparentă, afectând în mică măsură lizibilitatea.

Corpul cărții era într-o stare avansată de degradare (Fig. 1), prezentând toate tipurile de degradare: biologică, fizico-chimică și mecanică. S-au observat urmele unui atac inactiv de insecte xilofage (galerii și găuri de zbor). Cartea prezenta o îmbrunare a filelor mai accentuată, la primele și ultimele pagini. Hârtia avea un aspect ușor rugos, îngălbenit, datorat acidifierii, cu urme de murdărie aderentă și grăsimi (patină vulgară). Pe cuprinsul unor file se găseau diferite însemnări cu creionul, cu creionul chimic și cu pastă de pix albastră, precum și pete de cerneală. În cuprinsul cărții s-a observat și o „restaurare” anterioară, realizată empiric cu petice grosolan aplicate pe fisuri, în care s-a folosit o hârtie groasă, lipită cu pap de faină.

Filele cărții aveau următoarele degradări: îndoitori, plieri, franjurări marginale, la colțurile inferioare sfâșieri atât în text cât și în suport, foi volante

și lipsă, pierderi de material suport. De asemenea, pe filele cărții erau prezente pete de ceară de albine, depozite de praf și resturi de natură organică, halouri de umezeală și urme de adeziv (pap de făină).

Degradările prezentate de *Gromovnic*, atât la filele cărții cât și la cotor, sunt degradări datorate condițiilor de mediu cu umiditate ridicată în care a fost păstrată cartea în depozit. Aceste condiții improprie au intensificat acțiunea microorganismelor care au transformat adezivii folosiți la lipire (cleiul animal de la cotorul cărții și amidonul de pe hârtie) în compuși de degradare. De asemenea, umiditatea ridicată face ca fibrele de celuloză din structura hârtiei să devină moi, buretoase și cu rezistență mică. Acest gen de deteriorare este cu totul diferit de cea provocată de aciditatea ridicată a hârtiei, care se manifestă în primul rând prin decolorare și friabilitate¹².

3. Analiza fizico-chimică¹³. În urma testelor de laborator și a studiului microscopic al structurii hârtiei din alcătuirea volumului cercetat, a putut fi identificată atât natura hârtiei, cât și o serie de caracteristici ale ei. Hârtia are un grad de înclieiere foarte bun și un pH=6.

Pentru cernelurile folosite a fost verificată solubilitatea solvenților (apă și alcool etilic) asupra părților „scrise” ale cărții: tipăritura cu cerneală neagră, completările cu cerneală albastră (înscrisurile), ștampilele de pe forțături și completările cu creion (negru, roșu și albastru). Astfel au fost testate peste patruzeci de pagini de carte, stabilindu-se în urma testelor de laborator efectuate că cerneala neagră cu care este realizată tipăritura este insolubilă atât în apă, cât și în amestecul alcool etilic-apă 50%.

Informațiile științifice consemnate în urma investigației fizico-chimice au fost folosite pentru alegerea adecvată a metodelor și a materialelor întrebuințate pentru restaurarea cărții.

4. Operațiile de restaurare. Pentru asigurarea permanenței hârtiei se recomandă ca toate impuritățile din carte, care i-au provocat deteriorarea, să fie eliminate sau neutralizate și toate materialele care se folosesc pentru consolidarea foilor deteriorate să aibă un mare grad de puritate și de stabilitate chimică și să fie rezistente la acțiunea dăunătoare a agenților nocivi, în condiții de depozitare normale și în condiții normale de utilizare¹⁴.

Deoarece cartea își pierduse parțial unitatea prin degradarea cusăturii, a nervurilor, detașarea și degradarea scoarțelor, s-a optat pentru restaurarea cu desfacerea volumului, desprăfuirea și curățirea uscată cu o gumă moale și bisturii, urmată de curățirea umedă a filelor cărții.

Curățirea uscată (desprăfuirea) cărții s-a realizat cu o pensulă din păr natural, moale, în special în zona cotorului, dar și pe fiecare filă în parte. Această

¹² Patologia, p. 68-69.

¹³ Polixenia Popescu, *Buletin de analize nr. 1861/2010*.

¹⁴ Patologia, p. 9. Pentru detalii suplimentare privind conservarea și restaurarea cărților și documentelor: Barrow 1972.

operațiune s-a făcut cu mișcări ușoare, din centru spre exterior, îndepărtându-se depozitele de murdărie (praf, resturi de diferite materiale etc). Depozitele de ceară au fost îndepărtate cu ajutorul bisturiului, făcându-se o creștătură ușoară în cruce, fără a se insista, pentru a nu se subția și rupe hârtia.

A urmat operațiunea de întocmire a „oglinzii”, prin numerotarea filelor cu ajutorul unui creion, după care s-a trecut la curățirea umedă. Filele au fost spălate prin imersie într-o tasă pe un suport mixt (rigid), format printr-o placă și o folie din plastic. Fila a fost întoarsă cu ajutorul unei a doua folii de plastic, pentru a se exclude manipularea defectuoasă a acesteia. Apa de spălare folosită avea aproximativ 30-45°C. Spălarea s-a făcut cu ajutorul unei pensule, cu mișcări radiale de la centru spre exterior. Pentru că în această operație s-a folosit și un agent de spălare cu pH neutru, spălarea a fost riguroasă. După ce filele au fost spălate, s-a trecut la reînclieirea acestora la umed cu CMC în proporție de 0,2%. Pentru uscare, fila a fost transferată de pe folia de plastic pe hârtii de filtru. De pe acestea, s-a detașat ușor și s-a lăsat să se usuce liber pe rastele. După ce s-au uscat, filele s-au pus la presă între două platane și hârtie de filtru și s-au lăsat douăzeci și patru de ore. Etapa următoare a constat în consolidarea cu vâl japonez, acolo unde erau fisuri și în zonele fragilizate, folosindu-se ca adeziv soluția apoasă de CMC 1,5% (concentrația soluției apoase de CMC este în corelație cu tehnica de lucru folosită, pentru completarea cu hârtie japoneză, în tehnica „la dublu”, proporția este de 2%). Găurile prezente în hârtie au fost acoperite cu puf de hârtie japoneză sau cu „fășii” („șiret”) de hârtie japoneză.

După uscare, s-a curățat surplusul de hârtie cu bisturiul (Fig. 4), iar marginile s-au ancorat cu adeziv, presând cu fălțuitorul. După încheierea completărilor și a consolidărilor, filele au fost puse la presat. Surplusul completărilor a fost tăiat la format cu ajutorul unui liniar metalic și al unui cuter.

Ultima operație de restaurare a constat în formarea caietelor și întregirea blocului cărții (Fig. 5).

Toate operațiunile de restaurare au fost consemnate prin fotografii, adunate în documentația fotografică anexată dosarului de restaurare.

5. Recomandări pentru conservarea cărții. Deteriorarea fizico-mecanică a cărților poate fi cauzată atât de o manipulare necorespunzătoare, cât și de o păstrare defectuoasă, în condiții de microclimat neadecvate. Nivelurile necorespunzătoare ale umidității relative și ale temperaturii pot produce potențarea degradărilor determinate de acțiunea unor factori interni cum sunt lignina și materialele de înclieiere prezente în compoziția hârtiei¹⁵.

Manipularea corectă a cărților de patrimoniu și asigurarea condițiilor optime de microclimat reprezintă o cerință majoră ce trebuie respectată cu strictețe. De aceea, pentru protejarea acestei cărți populare oculte a fost confecționată o cutie de depozitare din carton, pe a cărei etichetă au fost inscripționate condițiile

¹⁵ Moldoveanu 2003, p. 20.

optime de depozitare: temperatura 18-22/24°C și umiditatea relativă de 50-65%¹⁶.

Concluzii. Buna restaurare și conservare a cărților de patrimoniu necesită o atenție deosebită în ceea ce privește acțiunile care se întreprind, începând cu manipularea (ambalarea, transportul) și continuând cu restaurarea și conservarea acestora, în vederea etalării și valorificării lor științifice. Normele și procedurile în vigoare încearcă să pună bunurile culturale de patrimoniu la adăpost de efectele negative care ar putea surveni prin neglijența și neatenția celor care lucrează cu aceste obiecte. De aceea, pentru bibliotecari și pentru conservatorii colecțiilor de carte veche este obligatorie luarea măsurilor adecvate pentru păstrarea în bune condiții a cărților vechi care au fost restaurate, spre a putea fi studiate și de către generațiile viitoare.

Abrevieri și bibliografie

- Patologia cărții *Probleme de patologia cărții*, vol.12, București, 1976.
- Barrow 1972 W. J. Barrow, *Manuscripts and Documents, Their Deterioration and Restoration*, Charlottesville, 1972.
- Cartoian 1974 Nicolae Cartoian, *Cărțile populare în literatura română*, 2 vol., București, 1974.
- Călinescu 1982 George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, 1982.
- Ciobanu 1992 Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, Chișinău, 1992.
- Moldoveanu 2003 Aurel Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, București, 2003.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1. Carte înainte de restaurare.

Fig. 2. Ansamblu filă înainte de restaurare.

Fig. 3. Fila de carte în timpul tratamentului de curățare la umed.

Fig. 4. Filă de carte în timpul restaurării.

Fig. 5. Corp de carte după restaurare.

¹⁶ Moldoveanu 2003, p. 21.

Fig. 1

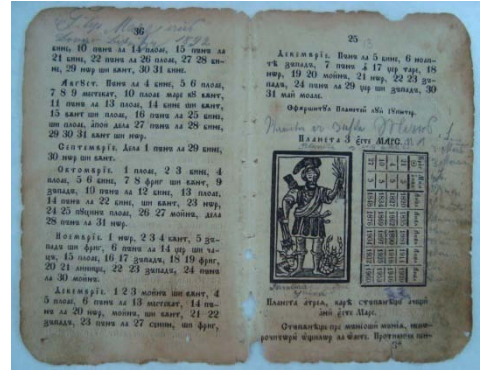

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5